

7. Депортация польских граждан из Западной Украины и Западной Белоруссии в 1940 году. – Варшава, М., 2003. – С. 40.
8. Єременко Т. І. Польська національна меншина в Україні в 20-30-ті рр. ХХ ст. / Т. І. Єременко. – К. : Ін-т історії України НАНУ, 1994. – 74с.
9. Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті / О. Я. Калакура. – К., 2007. – 508 с.
10. Литвин В. М. Україна в Другій світовій війні (1939 – 1945) / В. М. Литвин. – К., 2004. – 464 с.
11. Національні відносини в Україні у ХХ столітті. Зб. док. і мат. – К., 1994. – С. 233.
12. «По решению Правительства Союза ССР...». – Нальчик, 2003. – 895 с.
13. Сучкова О. Ю. Депортації польського та єврейського населення з західних областей УРСР (лютий 1940 р. – червень 1941 р.) [Електронний ресурс]. – 10 с. – Режим доступу: <http://www.nbuiv.gov.ua/>
14. Україна – Польща : важкі питання : матеріали V міжнародного семінару істориків [«Українсько-польські відносини у роках Другої світової війни»], (Луцьк, 27-29 квітня 1999 р.) / Світовий союз воїнів Армії Крайової, Об'єднання українців у Польщі, Волинський держ. Ун-т ім. Лесі Українки. – Варшава, 2001. – 359 с.
15. Чирко Б. В. Національні меншини в Україні (20 – 30 роки ХХ століття) / Б. В. Чирко. – К., 1995. – 215с.

Юрій ЛЕВЧЕНКО

**ОСОБЛИВОСТІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В
АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОДИНИЦЯХ УКРАЇНИ
1941-1944 РР.**

Зроблена спроба аналізу стану сільського господарства в адміністративних утвореннях на території окупованої України німецькими та румунськими загарбниками.

Виявлені спільні та відмінні риси щодо реформування сільського господарства, засобів вилучення сільськогосподарської продукції, становища селян.

Ключові слова: сільське господарство, Галичина, Україна, продукція, Бессарабія, Буковина.

The attempt to analyze the state of agriculture in the administrative entities in occupied Ukraine and Romanian German invaders. Identified common features on agricultural reform, means removal of agricultural products of the peasants.

Key words: agriculture, Galicia, Ukraine, products, Bessarabia, Bukovina.

Під час Другої світової війни, територія Української РСР була поділена німецькими та румунськими загарбниками на шість окупаційних утворень: дистрикт «Галичина», Рейхскомісаріат «Україна», «зону військової адміністрації України» - під керівництвом Німеччини і губернаторства: «Бессарабія», «Буковина» і «Трансністрія» - під управлінням Румунії. Кожна з наведених адміністративних одиниць мала особливості функціонування сільського господарства в сферах реформування, засобів вилучення сільськогосподарської продукції й становища селян.

В окупаційних утвореннях під владою Третього рейху найбільш подібне становище сільського господарства було в Рейхскомісаріаті «Україна» та «зоні військової адміністрації». Так, «реформування» сільського господарства в них пройшло три спільні етапи. Перший – від жовтня 1941 р. до 19 лютого 1942 р. Період коли на захопленій території України колгоспно-радгоспна система управління сільським господарством була тимчасово збережена під німецьким управлінням [1, с.139]. Другий – від 19 лютого 1942. р. до 3 червня 1943 рік. Реформування сільського господарства на підставі «Закону про новий земельний лад», що декларував перехід до колективного, до індивідуального землеволодіння через три етапи: перший – це «реорганізація» колгоспу в громадське господарство; другий - перехід громадського господарства в хліборобську спілку; третій - відокремлення індивідуальних приватних господарств від хліборобської спілки. Радгоспи оголошені перетворювалися в

державні маєтки [2, арк.64],[3, арк.4-10]. Однак, суттєвих змін в сільському господарстві не відбулося через те, що реформа досягла тільки свого другого етапу – створення хліборобських спілок, що за способом господарювання зовсім не відрізнялися від колгоспної системи. В окремих районах рейхскомісаріату «Україна» в 1943 р. з метою пропаганди «земельного закону» були створені селянські індивідуальні господарства, але й ті не проіснували довго через швидкий наступ радянської армії в 1943-1944 рр. Третій – від 3 червня 1943 р. до завершення окупації. Період дії «Декларації про власність», яка передбачала введення індивідуальної приватної власності на землю для українських селян [4, арк.7-11],[5, арк.1]. Проте вищезгаданий наступ радянської армії та відносно швидке визволення України з під окупації, зробили неможливим здійснення положень цієї «Декларації».

Деяко відрізнялися засоби вилучення сільськогосподарської продукції. Наприклад, в Рейхскомісаріаті «Україна» таким засобом стала здача контингенту – обов'язкових норм постачання продукції аграрного виробництва. Однак, його сталих норм в Рейхскомісаріаті не існувало. Як стверджує дослідниця Н. М. Глушенко, «згідно до розпоряджень Коха до генералкомісарів відхилення від контингенту допускалося тільки в сторону збільшення» [6, с.140]. Окрім, здачі контингенту цивільною адміністрацією практикувалось вилучення продукції з хліборобських спілок, сплата податків та оренди сільськогосподарськими продуктами, податок за обмолот зерна за яким половина помеленого зерна здавалась окупаційній владі, одноразові конфіскації певних видів продуктів та інші допоміжні засоби вилучення. В «зоні військової адміністрації» основним засобом вилучення були - «державні поставки» сільськогосподарської продукції. Їх види та розміри в окремих районах і населених пунктах цієї території були різними. За даними І. С. Власенко, їх характерною рисою була виражена тенденція до їх постійного зростання, але «поряд із цим, зустрічалися поодинокі випадки зниження норм постовок сільськогосподарської продукції». На думку дослідниці, це було пов'язано з наближенням фронту та активністю партизан [7, с.175].

Допоміжними засобами були - вилучення врожаю з хліборобських спілок, одноразові обов'язкові поставоки, податки що оплачувалися сільськогосподарською продукцією.

В Рейхскомісаріаті «Україна» та «зоні військової адміністрації» становище селян було подібне. Головним їх була праця в «громадських господарствах» і «державних маєтках». За розпорядження А. Розенберга 5 серпня 1941 р. трудову повиність селяни мали виконувати віком від 15 до 45 р., пізніше вікові межі були збільшені від 14 до 65 років. Робочий день під час польових робіт тривав з 5-6 годин до 18-19 годин, а встановлена німцями норма становила 22-25 трудоднів на місяць [8, с.129]. За свою працю селяни отримували платню, передусім натуральну або грошову. Важким для селян був податковий тягар, селяни сплачували податок із господарства, подушний, за звільнення від радянської влади, податок із корови, коня, собаки та ін. [9, с.56]. Окрім цього, селян німецька окупаційна влада використовувала на будівництві доріг та відновленні стратегічно важливих об'єктів.

В дистрикті «Галичина», який в серпні 1941 р. став частиною «Польського» Генерал-губернаторства, колгоспно-радгоспна система була ліквідована в перші місяці утвердження цивільної адміністрації. Відповідно до цього, земля колгоспів проголошувалась власністю уряду Генерал-губернаторства та передавалась селянам в тимчасове користування. В свою чергу, радгоспи були перетворені за «польським» зразком на лігеншафти [10, арк.6].

З утвердженням цивільної адміністрації дистрикту «Галичина» почався збір контингентів, що був основним (і мабуть єдиними) засобом вилучення сільськогосподарської продукції. Оскільки протягом всієї окупації норми контингенту весь час зростали. Наприклад, в 1941 р. дистрикт мав здати 130 000 т зерна - у 1942 р. - 350 000 т, а в 1943 р. - 500 000 т. [11, арк.23]. В самому «Польському» Генерал-Губернаторстві контингенти в 1941-1942 рр. зросли до такої межі, що самі представники німецької адміністрації називали їх «контингентами на межі можливого». Це засвідчують наступні дані: з 1940 р.

до січня 1942 р. норми контингенту зросили на 300%, а з 1942 р. до 1943 р. ще на 120% [12, с.170,207].

Становище селян дистрикту «Галичина» урівнювалось до того рівня, що був визначений нацистами для селян Генерал-губернаторства. Свідченням тому є те, що на Галичину було поширено розпорядження про обов'язок праці всіх мешканців віком від 18 до 60 років [13, с.188]. На період збору врожаю в селах встановлювався надзвичайний стан, що забезпечував можливість максимально використовувати селян для забезпечення здачі контингенту [14, с.192]. Окрім цього, селяни мали виконувати близько 25 видів повиностей та податків.

Адміністративно-територіальні одиниці, що перебували під владою Румунії в сфері сільського господарства мали зовсім інші особливості. В губернаторствах «Буковина» і «Бессарабія», що безпосередньо увійшли до складу Румунії відновлювалися «старі порядки», що існували тут до 28 червня 1940 р. Так, були ліквідовані всі «соціалістичні перетворення», в тому ж числі колгоспно-радгоспна система. Бухарестська влада продовжила аграрну політику 1918-1940 рр. – відновила приватну власність на землю і повернула середнім та великим румунським землевласникам експропрійовані за радянської влади землі [15, с.196-197],[16, с.181].

Основним засобом вилучення в цих губернаторствах була «продуктова декларація», в якій кожен селянин вказував про кількість зібраного ним врожаю. Відповідно до неї встановлювався мінімум для потреб сім'ї (80 кг. зерна для дорослого, 40 кг. для дитини) та господарських потреб. Весь надлишок врожаю повинен був здаватися державі за встановленою ціною (від 11 лей за кг.) [17, с.16].

В губернаторствах «Буковина» та «Бессарабія» для селян існував відрібок тягловою силою, так господарство, що мало 2-3 упряжі відпрацьовувало 6 днів на рік, 3 упряжі – 7 днів, 4 упряжі – 9 днів, 5 упряжей – 11 днів, 6 упряжей – 13 днів [17, с.21-22]. Особливим періодом був час сільськогосподарських робіт, коли вводився надзвичайний стан і

мобілізувалося на сільськогосподарські роботи все населення віком від 17 до 70 років. Також селяни повинні були відпрацьовувати щорічно 30 днів на будівництві доріг стратегічного значення [18, с.184]. Окрім цього всього селяни мали сплачувати податок на землю, худобу, житло, пасовища, утримання собак та ін. [16, с.181].

Особливим було «реформування» сільського господарства в губернаторстві «Трансністрія». Логічно було б припустити, що зміни в сільськогосподарському секторі будуть аналогічними до тих, що були здійснені в «Бесарабії» та «Буковині», однак тут «реформування» відбувалося за німецьким зразком. Так, восени 1941 р. колгоспно-радгоспна система була збережена під контролем румунської влади [19, арк.1-3]. Пізніше, наказом № 55 від 14 березня 1942 р. ліквідовувалась колгоспно-радгоспна система. Колгоспи на зразок закону про новий земельний лад, були поділені на господарства середньої величини - «трудоі громади» без права власності на них селян [20, арк.11,21]. Радгоспи були перетворені на «державні маєтки». Нарешті 15 червня 1943 І. Антонеску підписав декрет відповідно до якого селяни отримували землю у приватну власність. Наказом 6 жовтня 1943 р. пояснювалося, що землю у приватну власність отримують ті селяни які входили до «трудоіх громад»[21, с.417.] Таке становище можна пояснити тільки тим, що під час підписання угоди в м. Бендери Румунія отримувала цю територію тільки в тимчасове управління [22, с.768].

Основним засобом вилучення сільськогосподарської продукції в «Трансністрії» було її вилучення з «трудоіх громад». Це регламентувалось відповідно до наказу 14 березня 1942 р. за яким виготовлена селянами продукція поділялася порівно між державою і бригадою. При цьому здійснювалося відрахування 20% на насінневий фонд, 10% у фудажний фонд та ін. утримання від частини селян [23, с.152]. Допоміжними засобами вилучення були різноманітні види податків та поставок для селян одноосібників, що невходили до «трудоіх громад» на користь окупаційної армії – м'яса, молока, бринзи, меду та ін.

Селяни «Трансністрії» працювали в «трудовах громадах» і «державних маєтках». Під час сільськогосподарських робіт в «трудовах громадах» діяв ненормований робочий день. Наприклад за розпорядження префекта Тульчинського повіту: «Праця на полі від 5 до 21 години»[24, с.121]. Також селяни були змушені працювати в «державних маєтках». Відповідно до умов реформування сільського господарства, в них були зобов'язані працювати всі жителі сіл в радіусі 20-30 км. 20 березня 1942 р. було запроваджено обов'язкову трудову повинність для жителів Трансністрії віком від 16 до 60 років. Зазначалось, «що вони будуть по черзі використані на різних роботах військового характеру, роботах для установ і підприємств, а також на сільськогосподарських роботах термінового характеру» [25, с.193]. Селяни сплачували податок орної землі, присадибної землі, гужовий, шкільний, податок на поліцію та ін.

Отже, сільськогосподарська політика окупантів на території адміністративно-територіальних одиниць України, носила яскраво виражений грабіжницький та експлуатаційний характер. Після утворення окупаційних одиниць – дистрикту «Галичина», Рейхскомісаріату «Україна», губернаторств – «Буковина», «Бессарабія», «Тансністрія» та «зони військової адміністрації» сільське господарство зазнає «реформування». Так, в «зоні військової адміністрації», Рейхскомісаріаті «Україна» та губернаторстві «Трансністрія» реформування сільського господарства пройшло три спільні етапи: 1) жовтень 1941 р. – збереження колгоспно-радгоспної систем; 2) 19 лютого 1942. р. – «Закон про новий земельний лад»; 3) 3 червня 1943 р. – «Декларація про власність». Єдиною відмінністю було те, що в «Трансністрії» накази, щодо реформування видавалися румунською владою за зразком німецької. В дистрикті «Галичина» була поширена система управління сільським господарством, що була нав'язана Генерал-губернаторству Третій рейхом. Радянська колгоспно-радгоспна система була ліквідована, землю було проголошено держаною власністю й передано для користування селянам. В губернаторствах «Буковина» та «Бессарабія» було ліквідовано колгоспно-

радгоспну систему, відновлено приватну власність на землю та повернула середнім та великим румунським землевласникам експропрійовані за радянської влади землі.

Німеччина і Румунія ставили перед собою одну мету - вивезти з території України якомога більше сільськогосподарських продуктів для забезпечення власних потреб, тому ними були вироблені засоби їх вилучення. Так, у зоні військової адміністрації України головним засобом вилучення сільськогосподарської продукції були – «державні поставки», а в дистрикті Галичина і рейхскомісаріаті Україна – контингент. Навідміну від Рейхскомісаріату «України» контингент, де контингент не був чітко встановлений, а відхилення в ньому допускалася тільки в старону збільшення. В дистрикті «Галичина» він був чітко визначений. В губернаторстві «Трансністрія» головним засобом було вилучення продуктів із «трудогих громад» під час їх розподілу між державою і бригадою. В Губернаторствах «Бессарабія» та «Буковина» - це була своєрідна «продуктова декларация» на основі якої вилучався надлишок сільськогосподарських продуктів.

Різним було і становище селян та їх трудових та господарських обов'язків в утворених окупантами адміністративних одиницях. В «зоні військової адміністрації», рейхскомісаріаті «Україна», «Трансністрії» селяни працювали в «реорганізованих» колгоспах без чіткої регламентації робочого дня, а на період сільськогосподарських робіт взагалі працювали від світанку до заходу сонця, за що отримували мізерну грошову плату або продуктової пайок. В дистрикті «Галичина» та губернаторствах «Буковина» і «Бессарабія» селяни працювали на наданій їм окупаційною владою землі за що мали виконувати ряд повинностей на їх користь.

Джерела та література

1. Анникеев А. А. Аграрная политика нацистской германии в годы Второй Мировой войны. – Ростов-на-Дону, 1990. – 208с.

2. Центральний державний архів вищих органів влади України – далі ЦДАВО України. – Ф.4620. – Оп.5 – Спр.14. – Арк.73.
3. ЦДАВО України. – Ф.3206. – Оп.2. – Спр.120. – Арк.32.
1. ЦДАВО України. – Ф. КМФ-8. – Оп 1. – Спр 23. – Арк.89
2. ЦДАВО України. – Ф. 3206. – Оп.1. – Спр.44. – Арк.1.
3. Глушенок Н. М. Аграрна політика Німеччини в рейхскомісаріаті «Україна» 1941-1944 рр.: дис. кандидата істор. наук: 07.00.01/ Глушенок Наталія Миколаївна – К., 2005. – 202с.
4. Власенко С. І. Аграрна політика німецьких окупаційних властей на території військової зони України: дис. кандидата істор. наук: 07.00.01/ Власенко Світлана Іванівна – К., 2007. – 297с.
5. Лаута С. П. Колгоспне селянство Радянської України в роки Великої Вітчизняної війни. – К., 1965. – 208с.
6. Перехрест О. Г. Сільське господарство України в роки Великої Вітчизняної війни. – К., 2010. – 150с.
7. Державний архів Львівської області – далі ДАЛО. Ф.Р-35. – Оп.2. – Спр.6. – Арк. 56.
8. ДАЛО. – Ф. Р-35. – Оп.6. – Спр.31. – Арк.164.
9. Носкова А. Ф. Разорение экономики Польши гитлеровской Германией 1939-1944 гг. – М.: Наука, 1971. – 255с.
10. Боляновський А. Соціальний аспект гітлерівського «нового порядку» Галичині у 1941-1944 роках // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип.33. Львів: АНУ ім. І. Франка, 1999. – С.186-194.
11. Паньківський К. Роки німецької окупації – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1983 – 479с.
12. Радянська Буковина 1940-1945. Документи і матеріали. / Ред. В. М. Курило та ін. – К.: Наукова думка, 1967. – 404с.
13. Советский Придунайский край 1940 - 1945 гг. Документы и материалы / Ред. И. А. Хливненко и др. – Одесса: Маяк. 1968. – 408с.

14. Лаптев И. Налоговое обложение молдавского крестьянства румыно-немецкими оккупантами. – Кишинев: Партиздат, 1945 – 30с.
15. Битва за Буковину. – Ужгород: Карпати, 1976. – 175с.
16. Державний архів Одеської області. – Ф.Р-2357. – Оп.1. – Спр.193. – Арк.106.
17. ЦДАВО України. – Ф. КМФ-8. – Оп.2. – Спр.230. – Арк. 98.
18. Вінціковський Т., Кязимова Г., Михайлуца М., Щетніков В. Окупаційний режим в губернаторстві «Трансністрія» // Україна в другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Т.1 – К.: Наукова думка, 2011. – С.413-446.
19. Лисенко О. Нестеренко В. Окупаційний режим на Україні 1941-1943: адміністративний аспект // Архіви окупації 1941-1944. – К.: Києво-Могилянська академія, 2006. – С.762-769.
20. Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского союза 1941-1945. Сборник документов и материалов: в 2-х т. /Ред. кол С. Я. Афтенюк и др. Т.1. – Кишинев: Штиинца, 1975. – 653с.
21. Гальчак С. Д. «Східні робітники» з Поділля у Третьюму рейху. – Вінниця: Книга-Вега, 2003. – 344с.
22. Афтенюк С. На пути к победе над фашистскими захватчиками. – Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1976. – 193с.

Ніна ПАЛАМАРЧУК

ЗАХОДИ ДЕРЖАВИ ЩОДО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В УКРАЇНСЬКІЙ РСР У 1943-1945 РР.

Висвітлюється політика радянського керівництва в період німецько-радянської війни щодо захисту дитинства й материнства на території України. Основна увага звертається на соціальне становище дітей і їх медичне обслуговування.

Ключові слова: *війна, діти, дитинство, материнство, охорона здоров'я.*

The policy of soviet guidance lights up in the period of German-soviet wars in relation to